

the past four decades, deals with the different understandings of ecology – oscillating between science and doctrine of salvation, comments on the relationship between evolution and Creation, and analyses the meaning of the radical changes in the understanding of nature in some empirical sciences (inter alia quantum physics and chaos theory) for the sustainability discourse. The fourth section focuses on dilemmas and criteria of intergenerational and global justice, and is thus both a solid summary and ethical evaluation of the current discourse on environmental and development policy; it is certainly no accident that central ideas – formulated more briefly and simply – can be found in the position paper on climate change (2006) of the German Bishops' Conference.

With his conclusion in the fifth section Vogt takes in the end up the initial question and justifies his demand for entrenching sustainability – in addition to personality, solidarity and subsidiarity – as the fourth social principle both in social ethics and in the church's social teachings.

This is a weighty book in every sense. The individual sections of the study are built each upon the other but can also be read separately without any loss. As a theologian, philosopher, politically thoughtful intellectual, and experienced practitioners, Vogt equally addresses both his church and the secular science, society and politics. The book is because of the concentrated reasoning and the linguistic challenge no easy, but always worthwhile reading for all these different target groups.

Mattias Kiefer, Erzbischöfliches Ordinariat München

Lucjan Balter, *Eschatologia współczesna dla duszpasterzy i katechetów*, Wydawnictwo Homo Dei, Kraków 2010, ss. 342, ISBN 978-83-60998-64-9.

W roku 2010 w Wydawnictwie Homo Dei ukazała się publikacja księdza profesora Lucjana Baltera (zmarłego w tym samym roku!) poświęcona zagadnieniom z zakresu eschatologii. Dodatkowego znaczenia nabiera fakt, że na podsumowanie swojej naukowej twórczości, niejako w „przeddzień” śmierci, ks. Balter wydał książkę z zakresu eschatologii i to dodatkowo adresowaną do duszpasterzy i katechetów. W ramach wprowadzenia autor dzieli się spostrzeżeniami z Międzynarodowego Kongresu Mariologiczno-Maryjnego, który odbywał się w Lourdes w dniach 4–8 września 2008 roku. Na kongresie tym liczni prelegenci zwracali uwagę na eschatologiczny wymiar objawień Maryjnych oraz na konieczność traktowania eschatologii jako jednego z bardziej zasadniczych przedmiotów teologicznych. Eschatologia ukazuje bowiem sens i cel życia ludzkiego, napełnia to życie treścią i nadzieją. Pomaga także właściwie rozeznaczyć i ustawić inne ważne kwestie teologiczne, łącznie z celem przyjscia Chrystusa na świat, rolą i obecno-

ścią Jego Kościoła w świecie, aż po praktykę cnót chrześcijańskich, a także całe sakramentalne i moralne życie wiernych (zob. s. 5). Publikacja adresowana jest do duszpasterzy i katechetów, którzy na co dzień spotykają się z wieloma pytaniami, a także z sytuacjami odnoszącymi się do spraw ostatecznych. Charakteryzuje ją ogromna erudycja autora w zakresie poruszanych tematów. Ks. Balter pisze o sprawach ostatecznych językiem prostym i zrozumiałym, porównuje rozumienie danej kwestii dawniej i dziś. Jak dobry przewodnik przeprowadza nas przez meandry współczesnego nauczania o sprawach ostatecznych.

Publikacja księdza profesora Baltera składa się z pięciu rozdziałów, w których autor omawia kolejno przyczyny i skutki zainteresowania się eschatologią w minionym wieku, tajemnicę ludzkiej śmierci, rozumianej jako moment finalny doczesnej egzystencji i udział chrześcijanina w paschalnym misterium Chrystusa, stany eschatyczne – czyściec, niebo, piekło. W ostatnim rozdziale swojej książki autor analizuje obrzędy pogrzebowe, wskazując jednocześnie na eschatologiczny wymiar całej liturgii. Na szczególną uwagę zasługuje rozdział pierwszy, dotyczący tzw. eschatologicznej burzy w minionym wieku, która zdecydowanie odnowiła zarówno rozumienie zagadnień eschatologicznych, jak i sposób nauczania eschatologii. Ks. Balter przytacza opinię wielu teologów katolickich, według których momentem przełomowym w eschatologii katolickiej miało być wydanie książki Karla Rahnera *Zur Theologie des Todes* (1951). Również Hans Urs von Balthasar uważał, że właśnie ta publikacja wywołała swoistą „burzę eschatologiczną”. Lucjan Balter widzi jednak początek nowego podejścia do zagadnień eschatologicznych znacznie wcześniej, i to w mariologii. Jego zdaniem u podstaw „burzy eschatologicznej” leżą przede wszystkim zasadnicze problemy teologiczne, które pojawiły się w związku z ogłoszeniem dogmatu o Niepokalanym Poczęciu NMP (1854 rok). Istotne znaczenie odegrała także pobożność maryjna, która rozwijała się na przełomie XIX i XX wieku. Na początku XX wieku rezultatem tej pobożności była chęć ustanowienia święta Maryi Wszechpośredniczki Łask. Temu przedsięwzięciu patronował belgijski kardynał Desire Joseph Mercier. Niewątpliwie znaczący wpływ na nowe podejście do zagadnień eschatologicznych miało również ogłoszenie dogmatu o Wniebowzięciu NMP (1950 rok). Ks. Balter podkreśla, że kluczowym zagadnieniem w eschatologii jest problem ludzkiej śmierci. W przypadku dogmatu o Wniebowzięciu NMP teologów podzieliła właśnie kwestia śmierci Maryi. Jedni sytuowali Maryję bardziej po stronie ludzkości (Kościoła) i uważali, że Maryja umarła, jak wszyscy ludzie. Inni natomiast akcentowali pewną nadziemskość Maryi i w pewnym sensie jej nieśmiertelność. W te właśnie spory wkracza Karl Rahner z książką *Zur Theologie des Todes*. Rahner wysunął w niej hipotezę „śmierci bez śmierci”, uważając, że także w raju ziemskie życie człowieka musiałoby się zakończyć, ale nie byłoby to tak bolesne wydarzenie, jak przeżywane przez nas obecnie. Możliwość śmierci należy bowiem do naturalnej struktury bytowej człowieka. Kres człowieka w raju byłby niejako czynnym „dokonaniem” życia. Przenosząc rozważania Rahnera na grunt mariologii, można byłoby więc mówić o takiej

„bezśmiertelnej śmierci” Maryi. Problematyka śmierci nie była tylko jednym z punktów źródłowych dla nowego ujęcia zagadnień eschatologicznych. Kolejnymi ważnymi kwestiami były: rozumienie istnienia człowieka po śmierci, a przed powszechnym zmartwychwstaniem, i pytanie, czy w niebie są tylko dusze, czy też chodzi o nowy sposób istnienia człowieka (dusza + ciało)? Czy należy podtrzymywać twierdzenie tradycyjnej eschatologii, że w niebie istnieją pewne stopnie szczęśliwości, przy równoczesnym założeniu, że każdy jest w sposób pełny szczęśliwy (brak zazdrości wśród mieszkańców nieba!), a co z tożsamością człowieka po śmierci? Oto tylko niektóre kwestie, które wymagały nowych rozwiązań. Według autora publikacji, poszukiwanie nowych rozwiązań w celu właściwego rozumienia rzeczywistości eschatologicznych zostało skutecznie powstrzymane listem Kongregacji Nauki Wiary z roku 1979, skierowanym do wszystkich biskupów, a zatytułowanym *O niektórych zagadnieniach dotyczących eschatologii*. Ks. Balter podkreśla, że owocem wcześniejszych prób nowego ujęcia eschatologii jest obecne zespolenie eschatologii indywidualnej z eschatologią powszechną. Jego zdaniem eschatologię powszechną należałoby traktować jako sumę wydarzeń jednostkowych, a wtedy każda śmierć indywidualna byłaby prawdziwym końcem świata dla tego konkretnego człowieka, który umiera. Powiązanie eschatologii indywidualnej z eschatologią powszechną możemy zaobserwować szczególnie w rozdziale drugim niniejszej publikacji (*Kres dziejów świata i doczesnej wędrówki człowieka*) oraz w rozdziale trzecim (*Udział chrześcijanina w paschalnym misterium Chrystusa*) i czwartym (*Nasza obecność we wspólnotcie świętych*).

Poza rozważaniami dotyczącymi konkretnych zagadnień współczesnej eschatologii w publikacji znajdujemy także rozdział poświęcony analizie liturgii pod kątem jej wymiaru eschatycznego (*Utrwalenie owoców burzy eschatologicznej w posoborowej liturgii Kościoła rzymskokatolickiego*). Świadczy to o tym, że teologia profesora Baltera nigdy nie ograniczała się tylko do rozważań spekulatywnych, lecz miała odniesienie do życia wspólnoty wierzących w Kościele. Balter porównuje stare i nowe obrzędy pogrzebowe. Łączy eschatologię indywidualną w liturgii z eschatologią społeczną. Eschatologia społeczna to między innymi różne formy naszej relacji ze zmarłymi, od codziennej pamięci o zmarłych (nasze osobiste modlitwy, modlitwy odmawiane w czasie Mszy św., modlitwy eucharystyczne, wspomnienia poszczególnych świętych itd.) aż po doroczną pamięć o zmarłych (1 i 2 listopada). Charakterystyczną rzeczą jest również fakt nawiązywania przez autora publikacji do nauczania Soboru Watykańskiego II.

Podsumowując, stwierdzamy, że publikacji księdza profesora Lucjana Baltera *Eschatologia współczesna dla duszpasterzy i katechetów* jest niewątpliwie bardzo cennym przyczynkiem do nowego spojrzenia na tematy z zakresu eschatologii. Mamy głęboką nadzieję, że zgodnie z zamiarem autora będzie ona szczególnie pomocną pozycją w pracy duszpasterskiej i katechetycznej.

Ks. Grzegorz Kucza, Uniwersytet Śląski